

VERSLAG VAN EEN ONDERZOEK NAAR ENKELE PSYCHOLOGISCHE ASPECTEN VAN DE DIENSTWEIGERAARS*

door M. KABELA, zenuwarts

HET ONDERZOEK

Het doel van het onderzoek — De bedoeling van dit onderzoek was gegevens te verkrijgen over de volgende aspecten:

— De relatie en de houding van de ouders van de gewetensbezwaarden (voornamelijk van hun vader) tot de militaire dienst en het dienstweigeren.

— De aard van de gewetensbezwaren van de proefpersonen zelf.

— Enkele essentiële voorwaarden voor de vorming van een gezonde persoonlijkheid:

het ouderlijk milieu van de gewetensbezwaarde,

de emotionele en pedagogische relatie van hun ouders tot hen, in hun jeugd,

de identificatie van de gewetensbezwaarden met hun vader en moeder.

— Het ideaalbeeld dat de gewetensbezwaarden van zichzelf hebben.

— Het scoren van de gewetensbezwaarden op de neuroticisme schaal van de Amsterdamse Biografische Vragenlijst.**

— Zijn zij meer nonconformistisch of juist autoritair geaard?***

De onderzoeksmethode, die gebruikt werd om over deze aspecten geïnformeerd te worden, wordt uitvoeriger bij de bespreking van de gebruikte enquête en psychologische tests besproken.

De proefpersonen en de uitvoering van het onderzoek — Mijn bedoeling was een groep van 100 dienstplichtigen, die kort geleden beroep hebben gedaan op de Wet Gewetensbezwaren en die dus pas met de procedure voor erkenning van hun bezwaren zijn begonnen, te onderzoeken en deze dan met twee groepen soldaten te vergelijken. Namelijk met 100 gewone dienstplichtigen, die sinds kort de militaire dienst vervullen en 100 technisch-specialisten. Aanvankelijk dacht ik dat het beter was de 'groene baretten' met de dienstweigerars te vergelijken. Later vernam

* Het onderzoek vond plaats in de maanden augustus t/m oktober 1971 onder supervisie van Prof. Dr. N. Speyer, hoogleraar Sociale Psychiatrie in Leiden. Met dank aan Ir. M. L. Bouwhuis-Hoogerwerf van de afd. Med. Statistiek van R.U. te Leiden voor de statistische verwerking van de resultaten, en de psychologen F. van der Meer en H. Fevery voor medewerking aan de samenstelling van de enquête, aan drs. L. Hogendoorn van het Psychol. Lab. der Kath. Universiteit te Nijmegen voor de mogelijkheid om de door zijn werkgroep bewerkte C.S.T. test te gebruiken en de gegevens hieruit statistisch te bewerken, aan de Gezondheidsorganisatie van T.N.O. voor de financiële steun en tenslotte aan allen die als proefpersonen welwillend aan het onderzoek hebben meegewerkt.

** Een verslag van het onderzoek naar deze aspecten zal in een volgende aflevering van het Tijdschrift geplaatst worden. Red.

ik echter dat vele van deze 'groene baretten' voor deze vorm van dienst gewoon aangewezen worden en er eigenlijk geen zin in hebben, terwijl de technisch-specialisten allen vrijwillig voor de militaire dienst gekozen hebben en waarschijnlijk het best voor de militaire dienst gemotiveerd zijn. Het onderzoek van de militairen bleek niet te realiseren, zodat ik thans slechts over testgegevens van de gewetensbezwaarden beschik.

Het getal van 100 dienstweigeraars is, na overleg met de statistica, min of meer willekeurig bepaald. In één jaar doen er ongeveer 1000 dienstplichtigen beroep op de Wet Gewetensbezwaren en 100 hiervan leek mij een voldoende aantal, om representatief te zijn. Het is moeilijk van te voren te zeggen, hoe groot de groep moet zijn om representatief te zijn voor het geheel, want dit hangt ook af van de resultaten. Het was niet gemakkelijk om een 'representatieve' groep gewetensbezwaarden voor het onderzoek te selecteren. In de eerste plaats zijn de dienstweigeraars zo sterk heterogeen, dat het nauwelijks mogelijk is uit hen een representatieve groep samen te stellen. Behalve het feit, dat zij niet in de militaire dienst willen, en misschien hun leeftijd, zijn alle andere gegevens en levensomstandigheden van hen zeer verschillend.

De representativiteit van de onderzochte groepen gewetensbezwaarden— De vergelijking van de door mij onderzochte groepen dienstweigeraars met de gegevens over alle dienstweigeraars van dat jaar, zoals b.v. over hun opleiding, beroep, verdeling over provincies en steden etc., die men vindt in de statistische gegevens ontleend aan de Handelingen van de Eerste Kamer der Staten Generaal, zou ons een goed inzicht kunnen geven over de representativiteit van deze steekproef.

Dit was echter slechts ten dele te verwezenlijken, daar het onderzoek anoniem was en niet alle benodigde gegevens voor zo'n vergelijking in de enquête opgenomen werden. Zo zijn mij slechts de woonplaatsen van de dienstweigeraars, die groepsgewijs aan het onderzoek deelgenomen hebben, bekend. Hier volgt de verdeling van de groepsgewijs onderzochte dienstweigeraars over de provincies, in vergelijking met deze verdeling van alle dienstweigeraars van de laatste vijf jaar, zie tabel blz. 508.

Deze verdeling volgens de provincies van de helft van de door mij onderzochte dienstweigeraars, laat een redelijke overeenkomst zien met de verdeling van alle dienstweigeraars vanaf 1965 tot 1971, zoals deze vermeld wordt in de Handelingen der Eerste Kamer.

In de Handelingen vinden wij een overzicht van leeftijden van hen, die in 1971 een beroep hebben gedaan op de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst. De *gemiddelde leeftijd* van het totaal aantal verzzoekers van dat jaar (1397) bedraagt 21,6 jaar. Aangezien ik gestreefd heb naar een meer homogene groep dienstweigeraars, heb ik het Mini-

Provincie:	Ingekomen verzoeken van 1-1-65 tot 1-1-71 in procenten van het totaal aantal ingekomen verzoeken (zie Handelingen van de Eerste Kamer):	Verdeling van de 90 dienstweigeraars, die aan het groepsonderzoek meegedaan hebben:
Groningen:	5,4%	10,0%
Friesland:	4 %	4,4%
Drente:	3 %	0,0%
Overijssel:	4,5%	9,0%
Gelderland:	9 %	5,6%
Utrecht:	9 %	11,3%
Noord-Holland:	30 %	34,0%
Zuid-Holland:	24 %	20,0%
Zeeland:	1,3%	0,0%
Noord-Brabant:	6,9%	3,0%
Limburg:	2,8%	2,0%
<i>totaal provincies:</i>	100,0% (: 4909 dienstweigeraars)	100,0% (: 90 d.w.)
Amsterdam:	15,7%	12,4%
Rotterdam:	6,5%	11,3%
Den Haag:	6,4%	4,5%
Utrecht:	4,0%	5,6%
<i>Totaal grote gemeenten:</i>	32,6%	34,0%

sterie van Defensie gevraagd om adressen van gewetensbezwaarden, die nog in de militaire dienst geweest zijn teneinde die uit het onderzoek te lichten. Hierdoor komt het waarschijnlijk dat de gemiddelde leeftijd van de door mij onderzochte groepen dienstweigeraars iets lager ligt, nl. precies 21 jaar. Het verschil met de opgave in de Handelingen over alle dienstweigeraars is echter minimaal.

In de brochure 'Alles over dienstweigeren' wordt het opleidingsniveau 1 ongeveer een zevende heeft lager voortgezet onderwijs,
 2 bijna een derde middelbaar voortgezet onderwijs,
 3 bijna de helft hoger voortgezet onderwijs,
 4 ongeveer een twaalfde wetenschappelijk onderwijs genoten.

Er wordt echter niet nader omschreven welke soorten scholen en opleidingen men onder bovengenoemde groepen heeft gerangschikt.

Ons materiaal liet zien dat de meeste proefpersonen hun opleiding nog niet afgesloten hebben of een passend beroep nog niet gevonden hebben. In onze indeling, die de groepen A t.e.m. F omvat, zijn dus, naast dienstweigeraars die dat soort onderwijs al afgesloten hebben en op hun niveau werkzaam zijn, ook diegenen gerekend, die met deze opleiding nog bezig zijn. Wellicht zal er een aantal van hen deze opleiding

niet halen, aan de andere kant zullen velen van hen nog verder door- gaan met de studie. Van exactheid kan hier dus niet gesproken worden, dat ligt ook in de aard van het materiaal. Voorzichtig probeer ik echter een vergelijking te maken met de gegevens uit de brochure:

onze verdeling:		verdeling in de brochure vermeld:	
groep	deel v/h totaal:	groep:	deel v/h totaal:
A (Wetenschappe- lijk onderwijs)	1/6 (17%)	4	'bijna' 1/12 (8%)
B en C	'bijna' 1/2 (41%)	3	'bijna' 1/2 (50%)
D	'bijna' 1/4 (24%)	2	'bijna' 1/3 (33%)
E	1/7 (14%)	1	'bijna' 1/7 (14%)
F (alleen L.O.)			

Uit deze grove schatting blijkt dat in onze groep een iets hoger aantal studenten zijn, die wetenschappelijk onderzoek volgen (30 in totaal).

Op grond van de verdeling van de dienstweigerders over de provincies, hun gemiddelde leeftijd en hun opleidingsniveau zou men voorzichtig wel kunnen beweren dat dit een redelijk representatieve groep is voor alle dienstweigerders.

Nog enkele andere karakteristieken van de onderzochte groepen dienstweigerders — In de enquête werd een vraag gesteld over hun burgerlijke staat. Uit de antwoorden hierop blijkt het volgende:

18 is gehuwd,
52 is verloofd of heeft vaste verkering,
53 heeft losse verkeringen,
51 heeft geen verkering,
2 hebben deze vraag niet beantwoord
(176 dienstweigerders totaal)

Op de vraag of zij lid van een *kerkgenootschap* of religieuze groepering zijn, hebben zij als volgt geantwoord:

63 zijn lid van een kerk of religieuze gemeenschap,
2 gaven geen antwoord,
111 zijn geen lid van een kerk
(176 totaal).

Van de 63 leden zijn er:

15 actief lid van een kerk
26 passief lid van een kerk
22 hebben geen keuze tussen actief/passief gemaakt

De vraag of men *lid is van een politieke partij* of groepering werd als volgt beantwoord:

161 zijn geen lid van een politieke partij,

14 zijn wel lid van een politieke partij,
 1 gaf geen antwoord
 (176 totaal).

DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK

De relatie en de houding van de ouders van de gewetensbezwaarden tot de militaire dienst en het dienstweigeren — Men zou allerlei theorieën omtrent de houding van b.v. vader t.o.v. de militaire dienst, eventueel zijn werkelijke participatie aan de militaire dienst en de houding van de dienstweigeraar hiertegenover kunnen opstellen. B.v. dat het dienstweigeren een soort autoriteitsprotest tegen vader is, die zeer positief tegenover de militaire dienst staat of zelfs beroepsmilitair is. Of, dat het weigeren van betrokkene de militaire dienst te vervullen, een soort volgen is van de familietraditie, doordat b.v. vader niet in de militaire dienst is geweest en dus betrokkene des te moeilijker de noodzaak hiervan voor hemzelf inziet, of omdat hij door de verhalen van vader over de dienst hiervoor minder positief is aangemoedigd. Teneinde tot een dergelijke theorie te komen, moet men echter over de relatie vader/moeder en de militaire dienst nader geïnformeerd zijn, wat ons onderzoek dan ook beoogd heeft.

11 van de proefpersonen hebben de vraag, of hun vader *beroepsmilitair* is of was, positief en 165 hebben deze vraag negatief beantwoord.

De vraag of hun vader de militaire dienst heeft vervuld, werd als volgt beantwoord:

60 ja
 16 slechts gedeeltelijk
 89 is niet in de militaire dienst geweest,
 10 is mij onbekend,
 1 geen antwoord,
 (176 totaal).

Wij zien dus dat het grootste deel van de vaders van de proefpersonen in het geheel niet in de militaire dienst is geweest. Het zou wenselijk zijn dit te vergelijken met het gegeven van de dienstplichtigen, van dezelfde lichter, die de militaire dienst zonder protest vervullen of vervuld hebben.

Er werd de proefpersonen ook gevraagd *hoe staan hun ouders t.o.v. hun besluit de militaire dienst te weigeren*. Men kon dit aangeven door op een schaal een kruisje in één van de 7 hokjes te plaatsen.

Wij kregen de volgende resultaten:

	mijn vader						
zeer positief	20	24	34	37	30	11	6 zeer negatief
	(0	1	2	3	4	5	6 : wijze van berekening)

(Totaal 162 antwoorden)

mijn moeder

zeer positief 32 27 33 41 22 14 3 3 zeer negatief
(Totaal 172 antwoorden)

Gemiddelden van scores: vader : 2,56
moeder: 2,28

Van de ouders bleek de houding t.o.v. de dienstweiger'ing van hun zoon aan de positieve kant te zijn, waarvan van de moeders sterker dan van de vaders.

De aard van de gewetensbezwaren van de proefpersonen zelf — De vraag, welke motieven een rol gespeeld hebben bij het besluit van de proefpersonen beroep op de Wet Gewetensbezwaren te doen, werd onderzocht door een lijst van 10 veel genoemde bezwaren tegen de militaire dienst. Men werd verzocht de drie voor hem belangrijkste motieven aan te geven, door aan het belangrijkste motief het cijfer 1, aan het volgende het cijfer 2 en aan het daaropvolgende cijfer 3 toe te kennen. Men mocht niet meer dan drie cijfers invullen.

Hier volgt de vragenlijst over de motieven, zoals die aan de proefpersonen voorgelegd werd met in het hokje de frequentie van het noemen van dit motief als eerste.

1 – Algemeen zedelijke motieven	(zoals b.v.: Ik heb eerbied voor het leven, mijn geweten verbiedt mij te doden, ik heb niet het recht om een ander van het leven te beroven e.d.)
119	
2 – Godsdienstige redenen	(zoals b.v.: In de Bijbel staat dat je je naaste moet liefhebben, het doden van de mensen gebeurt tegen God's wil, e.d.)
26	
3 – Politieke motieven	(zoals b.v.: De NATO is een instrument, waarmee je de rechtvaardige rijkdomverdeling in de wereld tegen gaat en Portugal vecht met NATO-wapens. Onze politieke structuur is in de kern onrechtvaardig en daarom wil ik haar niet verdedigen. Ik geloof niet in de expansiedrang van de Russen, e.d.)
8	
4 – Agressie is ondoelmatig	(zoals b.v.: Met geweld bereik je toch niets, oorlog uit zelfverdediging is ook zinloos, want je wordt toch bezet of vernietigd, e.d.)
4	
5 – Persoonlijke autonomie	(zoals b.v.: Ik wil zelf verantwoordelijkheid dragen; in dienst ben je maar een nummer, dat niets te vertellen heeft; in dienst word je tot een slaaf gemaakt, je wordt een nul, je wordt een nummer; ik heb afkeer van de 'massa', e.d.)
3	
6 – Filosofische motieven	(zoals b.v.: De mens is een hoog ontwikkeld wezen en daarom mag georganiseerd geweld tussen de mensen niet plaatsvinden; de scheiding tussen gevoel en geest wordt opgeheven want wij staan nu onder het sterrenbeeld in het teken van de Waterman . . . ; ik erken de 'volonté générale' (Rousseau) niet als
6	

7 – Atoomoorlog maakt alles zinloos

0

8 – Angst voor wapenen

0

9 – Heimwee

0

10 – De zin van het leger is mij onduidelijk

0

11 – Andere, nog niet genoemde motieven

7

Een gedetailleerde verdeling van de motieven, die een rol hebben gespeeld bij het besluit van de dienstweigeraars beroep op de Wet Gewetensbezwaren te doen

VAR 2	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	TOT.
VAR 1 = 0	3												
VAR 1 = 1			13	18	23	20	18	1	13		5	8	119
VAR 1 = 2		16		4	1	1		2	1			1	26
VAR 1 = 3		4				3					1		8
VAR 1 = 4		1		3									4
VAR 1 = 5		3		2	1								3
VAR 1 = 6		3											6
VAR 1 = 7													
VAR 1 = 8													
VAR 1 = 9													
VAR 1 = 10													
VAR 1 = 11		4				1	2						7
KOL. TOT.	3	31	13	27	26	26	18	3	14	—	6	9	176

VAR 1 = eerste motief

VAR 2 = tweede motief

Uit deze tabel kunnen wij aflezen dat het eerste motief (algemeen zedelijk 119 maal als eerste en 31 maal als tweede genoemd werd, het tweede motief (godsdienstige redenen) 26 maal als eerste en 13 maal als tweede, etc.

De volgende tabel geeft ons een duidelijker overzicht van de frequentie en de volgorde van de genoemde motieven:

6 = 3 + 3   0 = onbekend, niet ingevuld of foutief ingevuld
 150 = 119 + 31   1 = algemeen zedelijke motieven
 39 = 26 + 13   2 = godsdienstige redenen
 35 = 8 + 27   3 = politieke motieven

grond van de staats- en rechtsorde, de staat kan mij dus niet verplichten in het leger te gaan, e.d.)

(zoals b.v.: Als er oorlog komt, is het toch een atoomoorlog, dan wordt alles vernietigd en dus heeft het geen zin je te verdedigen, e.d.)

(zoals b.v.: Ik kan geen geweer aanraken, ik ben bang hiermee iemand te verwonden of zelfs doden, e.d.)

(zoals b.v.: Ik ben zo aan mijn woonplaats gehecht dat ik het niet zou kunnen opbrengen langere tijd op een andere plaats te zijn).

(zoals b.v.: Ik begrijp niet waarom er een leger moet bestaan, wij hebben nu toch geen vijanden, e.d.)

(In dit geval gaarne nadere omschrijving van uw redenen waarom u een beroep doet op de Wet Gewetensbezwaren...).

- 30 = 4 + 26   4 = agressie is ondoelmatig
 29 = 3 + 26   5 = persoonlijke autonomie
 24 = 6 + 18   6 = filosofische motieven
 3 = 0 + 3   7 = atoomoorlog maakt alles zinloos
 14 = 0 + 14   8 = angst voor wapenen
 0 = 0 + 0   9 = heimwee
 6 = 0 + 6   10 = zin van het leger is mij onduidelijk
 16 = 7 + 9   11 = andere, in de enquête niet genoemde motieven
 (352 = 2 × 176)

Hieruit blijkt dat de algemene zedelijke motieven het meest werden genoemd, gevolgd door de religieuze redenen. Beide motieven worden ook door de Commissie van Advies erkend als motieven in de zin der Wet. De politieke daarentegen niet. Het is mogelijk dat de proefpersonen de politieke motieven bij dit onderzoek daarom niet genoemd hebben. Als derde belangrijke bezwaar tegen de militaire dienst, komt het argument dat agressie niet doelmatig is. De betekenis hiervan kan velerlei zijn: het kan een weloverwogen gezonde overweging zijn, maar het kan ook een rationalisatie zijn, een bescherming betekenen tegen gevoelens van onmacht bij voorbeeld. 'Niets bereiken' betekent onmachtig zijn, betrokkene verzet zich tegen de hem bedreigende onmacht en wil daarom geen agressie tonen, die hem tot onmacht zou brengen. Dit zou dan een facet van het autoriteitsconflict (passiviteits- of onderwerpingsproblematiek) kunnen zijn. Dit onderzoek toont natuurlijk slechts de verdeling van de geuite bezwaren zonder enige interpretatie ervan.

De volgende groep geuite bezwaren tegen de militaire dienst baseert zich op de z.g. persoonlijke autonomie. Men zou dit eveneens als een gezonde streving naar individuatie kunnen beschouwen. Hiernaast zou het ook een uiting van het autoriteitsprotest kunnen zijn: het zich willen onttrekken aan de anonimiteit (: passiviteit). Ook zou dit kunnen passen b.v. bij de identiteitscrisis, die door ERIKSON werd beschreven. In zijn boek *De Jonge Luther* zegt hij het volgende: 'De behandeling van jonge patiënten die geen kind, géén puber en niet volwassen zijn, wordt gekenmerkt door een specifieke overdrijving van neigingen, zoals in elke therapie. Jonge patiënten staan er op om zichzelf te bevestigen en willen zich in hun zinvolle toekomst of in hun zinloos verleden bevestigen weten; in één of andere absolute deugd of in een radicale ondeugd, in de ontwikkeling van hun uitzonderlijkheid of in een onpeilbaar diep verlies van de eigen persoon'.

Ook hier geldt echter wat reeds bij het vorige punt gezegd is, de bedoeling van het onderzoek was niet een interpretatie van de bezwaren, maar slechts hun verdeling in groepen te geven.

Heimwee speelt volgens dit onderzoek geen enkele rol bij de motivatie van het dienstweigeren.

Het ouderlijk milieu en de relatie van de ouders tot de dienstweigeraars, onderzocht d.m.v. een zeven punten polariteitsschaal — Zoals reeds gezegd werd, is de aard van de *psychologische gezinsstructuur, de huiselijke sfeer* in het algemeen, veel belangrijker voor de vorming van de persoonlijkheid en het gedrag van het kind dan eventuele afzonderlijke ingrijpende gebeurtenissen, die zich in het leven van het kind voordoen (zie o.a. PAUL H. MUSSEN: *De psychologische ontwikkeling van het kind*, 1972, vierde druk, blz. 107: 'De gevolgen van verschillen in de huiselijke sfeer'). Want hoe aangrijpend een bepaalde gebeurtenis voor een kind ook mag zijn, het hangt voornamelijk van de emotionele geborgenheid en steun, die het gezin hem biedt, af hoe hij deze stress of frustratie zal verwerken. Wat van de gezinssfeer uiteindelijk van doorslaggevende betekenis voor het kind is, wat hem werkelijk raakt is minder bekend. Het leek ons dat de houding van de ouders t.o.v. het kind het meest directe en wezenlijke is, zodat wij hierover verder enkele vragen gesteld hebben.

De huiselijke sfeer, in welke het kind opgegroeid is en enkele aspecten van de *relatie van de ouders tot het kind* hebben wij d.m.v. een zevenpunten schaal onderzocht. Aan de ene kant het positief uiterste van een situatie beschreven, aan de andere kant van de zevenpunten schaal stond het uiterst negatieve kenmerk. De proefpersoon moest d.m.v. een kruisje op deze lijst zijn eigen gezinssituatie, toen hij kind was, beoordelen. Om een eventueel antwoordautomatisme uit te sluiten, werden positieve en negatieve antwoorden afwisselend onder elkaar geplaatst. Zie tabel blz. 515.

Conclusies — Zelfs zonder vergelijking met een andere groep jongens (b.v. militairen), kunnen wij op grond van onze resultaten met zekerheid zeggen, dat het emotionele klimaat van de dienstweigeraars thuis in hun jeugd gunstig was. Ook de relatie tussen de dienstweigeraars en hun ouders liet niets te wensen over: hun vaders en hun moeders hebben hen (altijd) goed begrepen, hun veel aandacht en liefde gegeven en zij mochten hun beide ouders zeer graag. Op grond hiervan zou men kunnen veronderstellen, dat de dienstweigeraars gunstige karaktereigenschappen konden ontwikkelen. Want ervaringen met zijn ouders die bevredigend en belonend zijn, brengen het kind ertoe hen te vertrouwen en, door generalisatie (het principe van de prikkel-generalisatie), anderen te vertrouwen. PAUL MUSSEN zegt hierover verder (blz. 100): '... het kind zal dus gunstige sociale houdingen ontwikkelen, anderen benaderen wanneer het hulp behoeft en over het algemeen op een vriendelijke en openlijke wijze reageren op anderen'. Of dit inderdaad zo bij de dienstweigeraars is, kunnen wij op grond van ons onderzoek niet zeggen, wel dat de fundamenten voor het aanleren van zulk een gedrag in hun jeugd aanwezig waren.

In de literatuur heeft men veel belang toegeschreven aan de 'democratische' of 'autoritaire' gezinsstructuur, die invloed zou hebben op de

De scores op de vragenlijst bleken als volgt verdeeld:

n	x	scores:	0	1	2	3	4	5	6	t.o.v. de nullijn
166	1,6	de sfeer thuis was gezellig	44	58	19	27	9	8	1	+ 1,6
158	3,6	de sfeer thuis was gespannen	8	17	22	27	14	47	23	+ 0,6
175	3,3	thuis was mijn moeder de baas	9	8	18	76	24	23	17	+ 0,3
		<i>mijn moeder heeft mij altijd:</i>								
173	2,5	goed begrepen	22	37	31	31	26	21	5	+ 0,5
170	4,4	wein'g aandacht gegeven	2	8	5	24	30	60	41	+ 1,4
175	1,6	veel liefde gegeven	56	51	26	17	11	7	7	+ 1,4
174	2,5	moeder stimuleerde mijn zelfstandigheid	30	35	21	38	21	17	12	+ 0,5
172	1,9	moeder domineerde mij niet	44	44	20	31	18	10	5	+ 1,1
174	0,9	ik mocht moeder graag	86	46	20	12	7	3	0	+ 2,1
174	3,3	ik was niet vrouwelijk met moeder	16	25	19	30	26	24	34	+ 0,3
		<i>mijn vader heeft mij:</i>								
168	3,2	nooit goed begrepen	10	33	20	29	26	28	22	+ 0,2
168	2,5	veel aandacht gegeven	26	29	38	28	22	15	10	+ 0,5
170	3,9	weinig liefde gegeven	7	7	16	30	41	37	32	+ 0,9
168	4,0	vader werkte mijn zelfstandigheid tegen	4	13	14	36	27	33	41	+ 1,0
166	3,7	vader domineerde mij	2	15	30	40	13	36	30	+ 0,7
169	4,6	ik mocht vader niet	1	7	9	22	23	50	57	+ 1,6
169	3,2	ik was vrouwelijk met vader	21	24	16	32	23	24	29	+ 0,2

Wij zien dat elke vraag telkens door een ander aantal dienstweigeraars is beantwoord(n).

persoonlijkheidsvorming. Kinderen van 4 tot 6 jaar uit democratische gezinnen zijn volgens MUSSEN (blz. 109) stabiel, minder twistziek, gevoeliger voor lofprijzingen en standjes, sociaal succesrijker en meer attent dan kinderen uit autoritaire gezinnen. Autocratische houding van ouders (vooral van vader) zou volgens Adorno en Zalesnik negatieve persoonlijkheidskenmerken als agressie, oppositiegeest, negativisme en passiviteit, wantrouwen en egocentrisme, vijandigheid en ongeduld in de hand werken. Erikson brengt een democratische gezagsverhouding van de ouders in verband met het ontwikkelen van zelfverzekerdheid. (zie MUSSCHOOT, F.: Ouder-kind relaties en ontwikkeling van leiderschapscapaciteiten', *Ned. Tijdschrift v. d. Psychologie*, 1969, blz. 638-655).

Het onderzoek van Musschoot staafde deze meningen en toonde aan dat de democratische attitude van de ouders belangrijk is voor de ontwikkeling van (uitvoerende) leiderschapscapaciteiten. De autoritaire versus democratische houding van de ouders t.o.v. de proefpersonen, hebben wij met de vragen over het stimuleren van de zelfstandigheid door vader of moeder, het wel of het niet domineren door vader of moeder en het vertrouwelijk zijn met vader of moeder trachten te onderzoeken. De resultaten laten zien, dat beide ouders de dienstweigeraars niet gedomineerd hebben en dat zij wel hun zelfstandigheid gestimuleerd hebben. De dienstweigeraars gaven verder aan dat zij wel weinig vertrouwelijk met hun moeders waren en met hun vaders zelfs niet vertrouwelijk, ofschoon ook dit laatste niet sterk uitgesproken was. Dit suggereert dat de houding van hun ouders redelijk democratisch te noemen zou zijn, ofschoon op het gebied van de vertrouwelijkheid de dienstweigeraars een vrij neutrale houding t.o.v. hun ouders hebben aangenomen.

Het persoonlijk ideaal-beeld (Ideaal-ik) dat de dienstweigeraars nastreven en de identificatie met hun vader — Het 'reële-ik' ('Ik zoals ik in werkelijkheid ben'), het 'ideaal-ik' ('ik, zoals ik zou willen zijn') en de fenomenologische doorleving van hun vader (zoals zij zich hun vader herinneren: 'mijn vader') werd onderzocht d.m.v. volgens het principe van Osgood's semantische differentiaal opgestelde lijsten. Deze onderzoekingsprocedure heeft in de psychologie een brede toepassing gevonden. De semantische differentiaal is een methode om de affectieve betekenis van woorden en begrippen te meten. Aan de proefpersonen wordt gevraagd op een lijst met tegenovergestelde begrippen (= contrastparen; contrasterende adjektieven, zoals b.v. koud-warm, goed-slecht etc.), die vrij elementaire tegenstellingen in gevoelswaarde vertegenwoordigen, het te beoordelen object t.o.v. elk van deze paren op de lijst te beoordelen. Dat kunnen zij doen door de plaats van het beoordeelde object met een kruisje tussen beide polen in een schaal-score van 1 t.e.m. 7 punten aan te geven. Het resultaat kan visueel

worden voorgesteld door het profiel dat ontstaat, wanneer de kruisjes onderling verbonden worden. Zo wordt een aanschouwelijk beeld van de gevoelswaarde van het onderzochte begrip (object) voor een enkele proefpersoon of een groep proefpersonen verkregen, dat contrastprofiel genoemd wordt. De resultaten zijn statistisch, factoranalytisch hanteerbaar. Men kan ook een dimensionele structuur in de affectieve betekenis van de beoordeelde objecten ontdekken en ook een vergelijking tussen de gevoelswaarde van objecten van totaal verschillende aard maken.

Bij de samenstelling van onze polariteitscontrasten-lijst van 20 contrastparen zijn wij uitgegaan van de gepubliceerde woordenlijsten die verschillende onderzoekers hebben opgesteld. Uit deze connotatieve woordenlijsten hebben wij 12 contrastparen met de hoogste ladingen uitgezocht. Deze zijn, zoals de tabel op blz. 518 toont, door de onderzoekers in drie 'fundamenteel emotionele polariteitsgroepen' factoranalytisch gegroepeerd. Zij zouden drie fundamentele, algemeen-menselijke, aangeboren, affectieve reactiewijzen voorstellen. De verdere zes contrastparen zijn adjektieven met de hoogste scores uit de beoordelingslijst van de 'Ik-sterkte', zoals dit gepubliceerd is door CASSEE. Hij zegt, dat er tenminste vier orthogonale factoren zijn, die de variatie bepalen van de persoonlijkheidstermen der psychiatrische beoordelingslijst, welke pretendeerde het begrip ik-sterkte in psycho-analytische zin te meten, namelijk: (1) autonomie, (2) beheersing, (3) gunstige werkinstelling, (4) tolerantie. 'Hiermede is dus aangetoond dat het een ontoelaatbare simplificatie is, het begrip ik-sterkte in één dimensie te willen vatten of in één score uit te drukken. Zonder differentiatie is de ik-sterkte een onbruikbaar begrip'... schrijft hij verder op blz. 138 van zijn proefschrift. Voor de beoordeling van de *autonomie* hebben wij het contrastpaar zelfstandig-onzelfstandig gebruikt, de *beheersing* moeten de contrastparen beheerst-onbeheerst, wilskrachtig-besluiteloos en evenwichtig-onevenwichtig bepalen, *gunstige werkinstelling* drukt het contrastpaar werklustig-lui in onze beoordelingslijst uit en tenslotte wordt de *tolerantie* door het contrastpaar verdraagzaam-onverdraagzaam gedermineerd.

Voor het 'Super-Ego' hebben wij twee nieuwe contrastparen uitgezocht, namelijk betrouwbaar-onbetrouwbaar en rechtvaardig-onrechtvaardig. Verder kunnen onder deze factor reeds eerder gebruikte contrastparen gebruikt worden: verdraagzaam-onverdraagzaam (reeds bij de Ik-sterkte factor gebruikt), oprecht-onoprecht en goed-slecht (uit de evaluatie-factor).

CONCLUSIES

Als eerste valt op dat de dienstweigeraars als groep niet alleen hun ideaal-ik, maar ook henzelf zowel als hun vader geheel positief be-

Hierna het gevoeloordel van de proefpersonen over henzelf, hun vader en hun 'ideaal-ik', onderzocht d.m.v. de polariteitsprofielenmethode

contrastparen	n: 172 (176-4x 'ideeël-ik niet ingevuld)			n: 164 (176-12x 'vader' niet ingevuld)		
	<i>reëel-ik</i>	<i>ideeël-ik</i>		<i>mijn vader</i>		
		omgewerkte score van + 3 tot -3	omgewerkte score van + 3 tot -3	omgewerkte score van + 3 tot -3	omgewerkte score van + 3 tot -3	omgewerkte score van + 3 tot -3
	<i>gemidd. scores</i>	afstand vanaf O:	<i>gemidd. scores</i>	afstand vanaf O	<i>gemidd. scores</i>	afstand vanaf O
1 (oprecht -)	1,1	1,9	0,3*	2,7	1,3-	1,7
2 (goed -)	4,2	1,2	5,5*	2,5	4,9*	1,9
3 (prettig -)	1,8	1,2	0,6*	2,4	1,7-	1,3
4 (sympathiek-)	4,2	1,2	5,3*	2,3	4,7*	1,7
5 (optimistisch-)	3,8	0,2	4,8*	1,8	3,4*	0,4
6 (mannelijk -)	1,1	1,9	1,1-	1,9	0,8*	2,2
7 (vredelievend -)	0,9	2,1	0,4*	2,6	1,8*	1,2
8 (sterk -)	2,6	0,4	1,7*	1,3	2,2*	0,8
9 (zacht -)	2,2	0,8	2,4*	0,6	3,0*	0,0
10 (actief -)	4,4	1,0	5,2*	2,2	4,1-	1,1
11 (snel -)	2,1	0,9	1,3*	1,7	2,3-	0,7
12 (gelijkmatig -)	3,4	0,4	4,3*	1,3	3,9*	0,9
13 (zelfstandig -)	4,8	1,8	5,6*	2,6	4,8-	1,8
14 (wilskrachtig-)	1,9	1,1	0,6*	2,4	1,5*	1,5
15 (evenwichtig-)	2,3	0,7	0,8*	2,2	1,9*	1,1
16 (beheerst-)	4,4	1,4	5,5*	2,5	3,7*	0,7
17 (werklustig -)	4,0	1,0	5,0*	2,0	5,2*	2,2
1,1	1,9	18 verdraagzaam-)	0,3*	2,7	2,0*	1,0
0,9	2,1	19 betrouwbaar-)	0,2*	2,8	0,8-	2,2
4,9	1,9	20 (rechtvaardig-)	5,7*	2,7	4,6*	1,6

* = significant verschil met reëel ik bij $\alpha = 0,05$

* = geen significant verschil

oordelen. Enige uitzondering vormt de item zacht/hard: zij vinden hun vader noch zacht, noch hard, maar precies ertussen.

Het ideale ik is op de grafiek extreem naar de positieve kant verplaatst, wat zou kunnen wijzen op hoge normen, hoge strevingen en verwachtingen die zij van zichzelf hebben. Slechts wat betreft het item mannelijk/vrouwelijk is er geen statistisch significant verschil tussen het reële ik en het ideale ik; de dienstweigeraars tonen geen behoefte mannelijker te zijn, dan zij zich al vinden. Zij beoordelen zich als ruim mannelijk, ofschoon zij hun vaders iets mannelijker vinden dan zichzelf. Verder is ook het verschil tussen het ideale ik en het reële ik op item zacht/hard dubieus: er is wel een statistisch significant verschil ertussen (ofschoon het een grenswaarde is van 5%); dit heeft echter geen reële betekenis: het komt door de grote aantallen van de proefpersonen en ook omdat zij scoren met een hele kleine spreiding. Drie proefpersonen hebben de beoordelingslijst van het ideale ik niet ingevuld en zijn

dus niet in de grafiek bijgerekend.

De beoordeling van vader komt meer overeen met hun eigen beeld dan van hun ideaal-ik; bij zes items is er geen statistisch significant verschil tussen henzelf en het beeld dat zij van hun vader hebben. Zij denken in dezelfde mate oprecht, prettig, actief, snel, zelfstandig en betrouwbaar als hun vader te zijn. Op statistisch zeer significante wijze denken zij dat hun vader op de volgende items gunstig bij hen afsteekt: goed, sympathiek, optimistisch, sterk, gelijkmatig, wilskrachtig, evenwichtig en werklustig. Naar hun mening zijn zij echter (statistisch significant) vredelievender, zachter, meer beheerst, verdraagzamer en rechtvaardiger dan hun vader is.

Volgens de beoordelingslijst is hun vader wat de ik-sterkte betreft ook niet beter dan zijzelf: nadat de gunstige en ongunstige verschillen van de zes items van de ik-sterkte factor van elkaar afgetrokken worden, bleek dat hun vader slechts op één van de zes items gunstig bij hen afsteekt. Ook de Super-ego factor laat geen duidelijk verschil tussen henzelf en hun vader zien. Wat grof geschat lijkt de identificatie van de dienstweigeraars met hun vaders zeer goed te zijn. Ofschoon dit interessante resultaten zijn, is het ook in dit geval te betreuren, dat wij deze gegevens niet met de standaard populatie of een vergelijkbare groep kunnen vergelijken.

SAMENVATTING

Eind 1971 werd er bij 176 dienstplichtigen, die dat jaar beroep hebben gedaan op de Wet Gewetensbezwaarden Militaire Dienst, op vrijwillige basis een psychologisch onderzoek verricht. Voor het onderzoek werd van tevoren géén representatieve groep gewetensbezwaarden geselecteerd. Bij vergelijkingen achteraf lijkt het (grof geschat) dat onze groep gewetensbezwaarden vrij goed overeenkomt met de kenmerken van het landelijk totaal van gewetensbezwaarden.

De ouders van de gewetensbezwaarden staan vrij positief tegenover het besluit van de gewetensbezwaarden de militaire dienst te weigeren.

De voornaamste redenen waarom de onderzochte groep gewetensbezwaarden weigerden de militaire dienst te vervullen, waren in volgorde van opgave:

- 1 algemeen zedelijke motieven,
- 2 godsdienstige motieven,
- 3 politieke motieven.

Volgens dit onderzoek lijkt het dat de psychosexuele ontwikkeling van de gewetensbezwaarden normaal is verlopen. Homosexualiteit komt bij hen niet vaker voor dan bijv. bij studenten. Volgens de gewetensbezwaarden was de gezinsfeer bij hen thuis in hun jeugd gunstig en ook relatie tot hun ouders werd door de gewetensbezwaarden positief beoordeeld.

Eveneens beoordeelden de gewetensbezwaarden hun ik-ideaal (zoals ik in werkelijkheid ben), zowel als hun vader zeer positief. De identificatie met hun vader lijkt goed geslaagd te zijn.

SUMMARY

**REPORT ON AN INVESTIGATION CONCERNING SOME
PSYCHOLOGICAL ASPECT OF CONSCIENTIOUS OBJECTORS**

At the end of 1971, 176 conscripts, who had made an appeal to the Bill 'Conscientious Objections to Military Service', were subjected to a psychological examination, on voluntary basis. We did not select a representative group of conscientious objectors for the examination beforehand. When comparing afterwards, it seems that our group of conscientious objectors, corresponds quite well with the characteristics of the national amount of conscientious objectors. The conscientious objectors' parents react quite positively to their decision to refuse to serve in the army.

The principal reasons why the examined group of conscientious objectors refused to serve, were, in the order of their occurrence: (1) general moral motives, (2) religious motives, (3) political motives.

According to this research, it seems that the conscientious objectors had a normal psycho-sexual development. Homosexuality does not occur more often which them, than which students, for example. According to the conscientious objectors, the atmosphere at home, when they were young, was pleasant; moreover, the relation to their parents was considered positively by the conscientious objectors. Furthermore, the conscientious objectors considered their I-ideal (such as I am in reality) quite positively, as well as their father. The identification with their father seems to have succeeded.

LITERATUUR

Handelingen eerste kamer der staten generaal

Zitting 1967-1968, 9300 x 51a; Zitting 1968-1969, 9800 x 73a; Zitting 1970-1971, aanhangsel van het verslag van de Handelingen der Eerste Kamer, blz. 87, 88, 88a-88h.